

Kur'an Dilinin Burhânî Niteliği: İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirileri Bağlamında Bir İnceleme* **

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 17 Mart 2025 Kabul Tarihi: 11 Haziran 2025

✉ **Rabia Hacer Bahçeci**

Arş. Gör. Dr./ Research Assistant Dr.
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / İstanbul Medeniyet University
İslami İlimler Fakültesi / Faculty of Islamic Sciences
<https://ror.org/05j1qpr59>
orcid.org/0000-0002-4908-4749
rabiahacer.bahceci@medeniyet.edu.tr

Öz

Bu araştırma, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Kur'an dilinin epistemolojik değeri hakkındaki görüşlerini, özellikle klasik mantıktaki bilgi değeri kategorilerine yönelik eleştirileri bağlamında incelemektedir. Bunun için İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın burhânî bilgi değerine sahip olduğu iddiası ve bu iddianın geleneksel mantık anlayışıyla çelişkileri merkeze alınmaktadır. Çalışmada, İbn Teymiyye'nin kesinlik, burhân, hatâbe ve cedel kavramlarını yeniden tanımlama çabası, temsili dil anlayışına karşı geliştirdiği eleştiriler ve Kur'an dilinin evrensel geçerliliğine dair ileri sürdüğü argümanlar ele alınmaktadır. Bu çalışma, İslâm düşünce geleneğinde mantığa yöneltilen ilk kapsamlı eleştirilerden birini sunması ve dinî metinlerin epistemolojik açıdan konumlandırılması tartışmalarına katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Araştırmanın amacı, İbn Teymiyye'nin Kur'an'ın bilgi değeri hakkındaki yaklaşımının özgünlüğünü ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda metin analizi yöntemiyle İbn Teymiyye'nin temel argümanları incelenmekte, onun bilgi teorisi ve dinî epistemoloji alanındaki konumu karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Sonuç olarak, İbn Teymiyye'nin bilginin kesinliğini içeriğe dayandıran ve mantıksal formdan ziyade içerik bilgisine önem veren yaklaşımının, İslâm düşüncesinde alternatif bir epistemolojik model sunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Teymiyye, Kur'an Dili, Burhân, Beş Sanat.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

** Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ömer Çelik danışmanlığında 10.02.2025 tarihinde tamamladığımız "Hatâbe Çerçevesinde Kur'an Dilinin Bilgi Değeri ve Meselenin Tevhid Delilleri Yorumuna Yansıması" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

The Demonstrative Nature of the Qur'anic Language: An Analysis in the Context of Ibn Taymiyya's Critique of Logic* **

Research Article

Received: 17 March 2024 Accepted: 11 June 2025

Abstract

This study examines Ibn Taymiyyah's (d. 728/1328) views on the epistemological value of the Qur'anic language, particularly in the context of his criticisms of the knowledge-value categories in classical logic. The study centers on Ibn Taymiyyah's assertion that the Qur'an possesses a burhani (demonstrative reasoning) epistemological value, and on the contradictions between this claim and traditional logical understandings. The scope of the research includes his redefinitions of the concepts of certainty, burhan, hataba (rhetorical presentation), and jadal (disputation); his criticisms of representational approaches to language; and his arguments regarding the universal validity of the Qur'anic language. This study is significant in that it presents one of the earliest comprehensive critiques directed at logic within the Islamic intellectual tradition, and it contributes to discussions concerning the epistemological positioning of religious texts. The aim of the research is to reveal the originality of Ibn Taymiyyah's approach to the epistemological value of the Qur'an and to evaluate the impact of this approach on Islamic thought. The article employs a method of textual analysis to examine Ibn Taymiyyah's fundamental arguments, and his position in the fields of knowledge theory and religious epistemology is analyzed through a comparative approach. In conclusion, it has been determined that Ibn Taymiyyah's approach-which grounds the certainty of knowledge in its content and gives precedence to innate acceptance over mere logical form-offers an alternative epistemological model within Islamic thought.

Keywords: Exegesis, Ibn Taymiyyah, Qur'anic Language, Demonstrative, Five Arts.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

** This study is based on the doctoral dissertation titled "The Epistemic Value of the Qur'anic Language within the Framework of Rhetoric and the Reflection of the Issue on the Interpretation of the Proofs of Tawhid" completed on 10.02.2025 under the supervision of Prof. Dr. Ömer Çelik at the Institute of Social Sciences, Marmara University.

Summary

This study examines Ibn Taymiyyah's criticisms of the classical logical categories-namely, burhan (demonstrative reasoning), hataba (rhetorical presentation), and jadal (disputation)-and investigates how he establishes the epistemological value of the Qur'anic language within this framework. A prominent figure in Islamic intellectual tradition, Ibn Taymiyyah developed comprehensive critiques regarding the role of proposition categories in logic and their application in evaluating religious texts. Central to his critique is the assertion that certainty can be attained solely through the demonstrative method. In opposition, Ibn Taymiyyah contends that demonstrative propositions should not be limited to the narrow confines defined by logicians; rather, what matters most is the inherent truth-value of a proposition regardless of its method of acquisition.

In classical logic, propositions are generally divided into those that carry certainty (yaqini) and those that do not (ghayr yakini), based on their degree of truth. Traditionally, a quintet of categories-namely, sensory (hissiyyat), initial (awwaliyat), transmitted (mutawatirat), experiential (mujarrabat), and perceptual (hadsiiyyat) evidence-has been regarded as the sole source of certain knowledge. From these categories, the method of demonstrative reasoning, or burhân, is derived and is often considered the exclusive means to achieve certainty. This assumption forms the cornerstone of Ibn Taymiyyah's critique. He asserts that burhan should not be confined solely to these types of propositions; instead, the focus must be on the truth inherent in the proposition itself rather than on the method by which it is obtained. In his critical approach to classical logic, Ibn Taymiyyah rejects the idea that burhan represents the only pathway to certain knowledge.

A further aspect of his critique is directed at the reduction of the Qur'anic language into the logical categories of burhan, jadal, or hataba as defined by traditional logicians. He asserts that the application of Greek logic in Islamic sciences and the prioritization of rational evidence over transmitted knowledge have led to an interpretation of the Qur'anic language as primarily rhetorical in nature. In particular, the tendency of philosophers to treat religious texts as conveying merely hatabi (rhetorical) knowledge constitutes a fundamental point of contention for Ibn Taymiyyah. According to these philosophers, because of the varied levels of human understanding, religious texts do not directly reflect truth; instead, they communicate matters of the unseen (ghayb) through figurative and representative narratives that appeal to the imagination. Ibn Taymiyyah, however, argues that such an approach undermines the intrinsic truth-value of revelation and, in effect, ascribes falsehood to Allah.

When interpreting verse 16:125 of Surah al-Nahl, Ibn Taymiyyah categorizes individuals into three groups based on their grasp and application of knowledge: those who embody wisdom, those who understand the truth but fail to implement it, and those who, in rejecting both comprehension and practice, fall into disputation. Nonetheless, he emphasizes that the wisdom and exhortation found in the Qur'an should not be equated with the logical definitions of *burhan* or *hatabi*, nor should the Qur'anic examples of debate be conflated with the disputational method, or *cedel*, as defined in classical logic. In his view, the purpose of the Qur'an is not to overpower its audience but to invite them to truth, and the propositions it employs consistently carry a verifiable truth-value. Ibn Taymiyyah further maintains that the classification of knowledge based on Greek logical methods is inadequate for capturing the epistemological value of divine revelation, ultimately leading to the misinterpretation of religious texts. He argues that both theologians and philosophers who interpret the Qur'an within a *hatabi* framework or through a figurative reading compromise the truth-value of the texts. For this reason, he contends that the concept of *burhan* must be broadened. To insist that certainty can be achieved exclusively through demonstrative analogy is, in his view, to devalue revelation and inspiration epistemologically. He also contends that a knowledge system solely based on rationality effectively excludes the unique knowledge imparted by the prophets. Whether religious texts are interpreted through imaginative faculties-as is common among certain philosophers and esoteric thinkers-or through methods of distortion and allegorical reinterpretation as seen among some theologians, Ibn Taymiyyah argues that such approaches lead to a misapprehension of the sacred texts.

A significant strength in Ibn Taymiyyah's critique lies in his insistence that the value of knowledge should be assessed not only in terms of its formal structure but also based on its substantive content. His emphasis on a nature-based (*fitrat*) epistemology and his views on the certainty of widely accepted (*mashur*) propositions have provided valuable insights into contemporary epistemological debates. Nevertheless, his occasional tendency to conflate the concept of *hatabi* with false or misleading information, as well as his sometimes overly generalized characterizations of opposing views, represent potential weaknesses in his argumentation.

In conclusion, Ibn Taymiyyah's critique of classical logic and his perspective on the certainty of the Qur'anic language occupy a pivotal position within the Islamic intellectual tradition. His contributions are significant not only in terms of the history of philosophy but also regarding the epistemological evaluation and methodological interpretation of religious texts. Future research that reexamines his theory of knowledge within the framework of contemporary epistemological debates, and that compares his approach with parallel perspectives in other intellectual traditions, will undoubtedly contribute to a deeper understanding of the rich legacy of Islamic thought.

Giriş

İslâm düşünce geleneğinde mantığın konumu, özellikle dinî metinlerin yorumlanması ve anlaşılması bağlamında tartışmalı bir mesele olmuştur. Antik Yunan'dan itibaren geliştirilen ve burhân, hatâbe, cedel, mugalata ve şiirden oluşan bilgi değeri kategorileri, İslâmî ilimlerde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Ancak bu kategorilerin dinî nasların değerlendirilmesinde ölçüt kabul edilmesi, birtakım eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirilerin belki de en kapsamlı ve sistematik olanı, İbn Teymiyye tarafından ortaya konulmuştur. İbn Teymiyye, klasik mantığın önermeleri sınıflandırma biçimine ve bu sınıflandırmanın Kur'an dilinin değerlendirilmesinde kullanılmasına köklü itirazlar getirmiştir.

Bu çalışmada, İbn Teymiyye'nin klasik mantıkta yer alan burhân, hatâbe ve cedel kategorilerine yönelik eleştirileri ile bu eleştirilerin ışığında Kur'an dilinin kendine özgü burhânî niteliğini nasıl temellendirdiği analiz edilecektir. Öncelikle klasik mantıkta bilgi değeri kategorileri özlü bir şekilde ele alınacak; ardından İbn Teymiyye'nin bu kategorilere dair eleştirileri incelenecek ve nihayetinde onun Kur'an'ın burhânî niteliğine ilişkin görüşleriyle dinî nasların yorumlanmasına dair yaklaşımı değerlendirilecektir.

Bu araştırma kapsamında, İbn Teymiyye'nin *Mecmû'ü'l-fetâvâ* isimli külliyyatının mantık ve tefsir ciltleri ile *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn* ve *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*'in birinci cildi temel kaynak olarak kullanılmıştır. Beş sanat ve bu kategorilere yönelik İbn Teymiyye'nin eleştirileri, daha önce müstakil çalışmalara konu olmuştur. Özellikle Nazım Hasırcı'nın *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi* isimli eseri, İbn Teymiyye'nin beş sanat hakkındaki görüşleri noktasında kapsamlı bir inceleme sunmaktadır.¹ Dolayısıyla bu alandaki ikincil literatürden genişçe yararlanılmıştır.

İbn Teymiyye'nin Kur'an ve Kur'an yorumuna yönelik çalışmaları noktasında oldukça geniş bir müktesebat bulunmaktadır. Bu konuda yapılan bibliyografya çalışmaları bu birikimin zenginliğini gösterir niteliktedir.² Bununla birlikte, İbn Teymiyye'nin Kur'an dilinin bilgi

¹ Bk. Nazım Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2010), 95-219.

² Emin Süleyman Sidou, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye (Dirâse Bibliyografîye)* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010); İsmail Akkoyunlu, "Türkiye'de İbn Teymiyye ile İlgili Çalışmalar: Bir Bibliyografya Denemesi", ed. Sefa Salih Bildirici, *Euroasia Summit: Mevlana International Congress on Philosophy and Theology-I* (Ankara: Institution Of Economic Development And Social Researches Publications, 2017), 39-53; Mesut Kaya - Rabia Hacer Bahçeci, "Memlûkler'de Tefsir: Çağdaş Dönemde Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Denemesi", ed. Büşra Sıdika Kaya, *Memlûk*

değerine yönelik görüşlerinin klasik mantık eleştirisi bağlamında sistematik biçimde ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve İbn Teymiyye'nin eleştirilerinin yalnızca felsefe tarihi açısından değil, İslâmî ilimlerin metodolojisi ve dinî metinlerin epistemolojik değeri bakımından da önem arz eden sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlanmış ve metin analizi yöntemi kullanılarak yürütülmektedir. İbn Teymiyye'nin mantık, tefsir ve epistemolojiye dair temel eserleri ile bu eserler üzerine yapılan akademik literatür esas alınarak, onun bilgi teorisi bağlamında Kur'an diline atfettiği burhânî değer karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenmektedir.

1. Klasik Mantıkta Beş Sanat

İslâm mantık tarihinde, Aristoteles'in mantık anlayışı geliştirilerek sürdürülmüştür. Bu mantığın merkezinde kıyas öğretisi yer almaktadır.³ Aristoteles'in (ö. m.ö. 322) mantık külliyatında *Kategoriler*, *Önermeler (İbâre)*, *I. Analitikler (Kıyas)* kıyasın formel (biçimsel) yönüyle ilgilenirken; *II. Analitikler (Burhân)*, *Topikler (Cedel)*, *Retorik (Hatâbe)*, *Sofistik Deliller (Safsata/Mugalata)* ve *Poetika (Şiir)* kıyasın içeriğiyle (informel yönüyle) ilgilenmektedir.⁴ İçerik açısından kıyas, beş kategoriye ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, ilk kez Fârâbî (ö. 339/950) tarafından “*es-sinââtü'l-hams*” (beş sanat) olarak isimlendirilmiştir. Beş sanat, klasik mantıktaki bilgi değeri kategorileridir. Zira bu sınıflandırma, önermelerin bilgi değerine göre gruplandırılmasını esas almaktadır.⁵

Beş sanat burhân, hatâbe, cedel, şiir ve safsatadan oluşmaktadır. Burhân, doğruluk değeri kesin (*yakînî*) önermelerden meydana gelmekte ve bilimsel bilgiyi hedeflemektedir. Cedel, doğruluk değeri muhtemel, insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) ve muhatabın verili aldığı (*müselleme*) önermelerden oluşmakta; kişiyi kanıta alıştırmayı ve yanlıştan korunmayı öğretmeyi hedeflemektedir. Hatâbe kendisine güven duyulan kişilerden iletilen (*makbûl*), zanna dayanan (*zannî*) ve ilk bakışta doğru ve yaygın (*meşhûr*) olduğu düşünülen bilgilerden oluşmakta ve toplumu bir fikre ikna etmeyi hedeflemektedir.⁶ Şiir, hayal yetisinin ürünü olan

Entelektüel Tarihine Giriş I: Literatür Değerlendirmesi (İstanbul: İlem Yayınları, 2023), 71-99; Badr Saeed Al-Gamdy, *Bibliography Studies and Research About Ibn Taymiyya With Benefits About His Life* (Riyad: Mektebetü Mecelleti'l-Beyân, t.y.).

³ Ali Durusoy, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/524, 527.

⁴ İbrahim Emiroğlu, “Mantık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/20, 24.

⁵ M. Naci Bolay, “Beş Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/546; Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/157; Emiroğlu, “Mantık”, 28/26.

⁶ Esirüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî, *İsâgüci ve Şerhi*, çev. Feriuh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020), 60, 189-190; Ebü'l-Hasen Nec-

(*muhayyel*) önermelerden, mugalata ise vehim yetisinin ürünü olan (*vehmî*) önermelerden meydana gelmektedir.⁷

Önermeler içerdikleri bilginin doğruluk derecesine göre ikiye ayrılmaktadır.⁸ Bunlar, kesin (*yakînî*) ve kesin olmayan (*gayr-ı yakînî*) önermelerdir. Kesin önermeler; ilksel (*evvelî*), beş duyuyla bilinen (*müşâhedât*), sezgisel (*hads*), tevatüren iletilen (*mütevâtir*) ve kıyası kendi içinde bulunan önermelerden oluşmaktadır.⁹ Kesin olmayan önermeler ise insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*), muhatabın verili aldığı (*müsellem*), kendisine güven duyulan kişilerden iletilen (*makbûl*), zanna dayanan (*zannî*), vehim yetisine dayanan (*vehmî*) ve hayal yetisinin ürünü olan (*muhayyel*) önermelerdir.¹⁰ Kesin önermelerin kullanılması sözün bilgi değerini kesinlik seviyesine yükseltirken, kesin olmayan önermelerin kullanılması sözü olasılıklı bir bilgi değeri seviyesinde tutmaktadır. Dolayısıyla klasik mantıkta sözün bilgi değeri, *kıyas* ile irtibatlandırılarak ve önermelerin elde edilme biçimlerine bağlı olarak beşe ayrılmıştır. İbn Teymiyye ise bu sınıflamaya ve sınıflamanın Kur'an dilinin bilgi değerini belirlemede bir araç olarak kullanılmasına itiraz etmektedir.

2. İbn Teymiyye'nin Beş Sanat Eleştirisi

İbn Teymiyye, klasik mantığa köklü itirazlar getirmiştir. Onun itirazlarının büyük bir kısmı mantığın içeriğine (informel), özellikle de bir ideal olarak görülen burhâna yöneliktir. O, akıl yürütmenin geçerliliğinin yalnızca formel yapıya değil, içerik bilgisine de bağlı olduğunu düşündüğünden burhân eleştirisine odaklanmış ve matematiksel bir form geliştirmek yerine içeriğe vurgu yapmıştır.¹¹

müddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî el-Kâtibî, *Şemsîyye Risâlesi*, çev. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Lîtera Yayıncılık, 2017), 186, 429; Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhü'l-İmâm es-Sa'd et-Teftâzânî ale's-Şemsîyye fî'l-mantık li'l-İmâm el-Kâtibî*, ed. Cadullah Besbam Salih (Amman: Dâru'n-Nûr, 2011), 375; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *el-Kavâ'idü'l-celiyye* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1412), 403; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîrü'l-kavâ'idü'l-mantıkiyye fî şerhi'r-Risâleti's-Şemsîyye* (Kum: Menşûrat-ı Bîdâr, 1426), 464; Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed et-Tûsî - Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *Şerhu'l-İşârât (İşârât ve't-tenbîhât içinde)* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1992), 463.

⁷ Bolay, "Beş Sanat", 5/546; Emiroğlu, "Mantık", 28/26; Durusoy, "Kıyas", 25/527.

⁸ Bolay, "Beş Sanat", 5/546; Durusoy, "Kıyas", 25/527.

⁹ Kesin önermeler hakkında yapılan farklı tasnifler için bk. Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Bilim ve Sanat Terimleri Ansiklopedisi- Keşşâfu Istilâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, ed. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 4/734.

¹⁰ Mustafa Çağrı, "Zannîyyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/125.

¹¹ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (İstanbul: Dâru'l-İman, 2019), 9/199; Zâhir b. Avâd el-Elmaî, *Menâhicü'l-cedel fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1433), 121; Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 149, 181, 196, 212.

İbn Teymiyye'ye göre burhân, kesin (*yakînî*) önermeler üzerine kuruluyken; cedel, muhatap tarafından kabul gören (*müsellem*) önermelere; hatâbe ise insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*), kendisine güven duyulan kişilerden iletilen (*makbûl*) veya zanna dayanan (*maznûn*) önermelere dayalıdır.¹² O, şiir ve mugalatayı Kur'an dili bağlamında değerlendirme dışı bırakmaktadır. Çünkü şiir, inanç değil hissî içerikten, safsata ise gerçeğe benzetilen bir içerikten oluşmaktadır.¹³ Bununla birlikte İbn Teymiyye, burhân, hatâbe ve cedele dair farklı tanımlar da zikretmektedir.¹⁴ Örneğin hatâbeyi bazen yalnızca insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) önermeler ile sınırlarken, bazen hatâbenin kendisine güven duyulan kişilerden iletilen (*makbûl*) ve zanna dayanan (*maznûn*) önermeleri de içine aldığını söylemektedir. Bazen de bunlara ek olarak muhatap tarafından kabul gören (*müsellem*) önermeleri hatâbeye dâhil etmektedir.¹⁵

Klasik mantıkta burhânı oluşturan kesin (*yakîn*) önermeler; hissî (*hissîyyât*), ilksel (*evvelîyyât*), mütevatiren iletilen (*mütevâtirât*), tecrübeye dayanan (*mücerrebât*) ve sezgisel (*hadsîyyât*) bilgilerden oluşmaktadır.¹⁶ İbn Teymiyye'ye göre bu türler arasındaki geçişlilik ve görelilik nedeniyle kesin önermeler arasında tam bir ayrım yapılması güçtür. Zira birinin nazarî olarak bildiği bir şeyi, bir başkası bedîhî olarak bilebilmektedir.¹⁷

İbn Teymiyye, kesin bilginin bu türlerle sınırlandırılmasına karşı çıkmaktadır.¹⁸ Onun kesin (*yakîn*) önerme türlerine yönelik spesifik eleştirileri, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır.¹⁹ Bununla birlikte o, kesin (*yakîn*) önermelerin sınırlarının bu şekilde çizilmesine itiraz etmektedir. Ona göre kesin önermeler yalnızca bu türlerle sınırlı değildir ve farklı yollarla da kesin bilgiye ulaşılabilir. Dolayısıyla burhân, mantıkçıların

¹² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/192.

¹³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/198; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn* (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lüb-nânî, 1993), 9, 192, 439-441, 467, 472.

¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/198; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 9, 192, 439-441, 467, 472.

¹⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/198; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 9, 192, 439-441, 467, 472; Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 209.

¹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/8, 188, 193, 198; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 438; İbn Teymiyye kimi zaman bu önerme türlerinin yedi adet olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/204.

¹⁷ Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 197.

¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/199-200.

¹⁹ Tecrübe, sezgi ve tevatürün subjektif bir delil değeri taşıması hakkında bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/12, 58, 83, 168, 189; İbn Teymiyye'nin yakînî önerme türlerine yönelik eleştirisi için bk. Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 199-205.

belirlediği bu önerme türlerinden ibaret değildir. Ona göre farklı önerme türleriyle de kesin bilgiye ulaşılabilir. Mantıkçıların zikrettikleri önermelerle kesin bilgiye ulaşıldığı doğrudur; ancak kesin bilgiye onların saymadığı önermeler üzerinden de ulaşılabilir. ²⁰ Mantıkçılar, bu sınırlamanın gerekliliğini yeterince temellendirememiştir. İbn Teymiyye, kesin bilgi veren önermelerin yalnızca mantıkçılar tarafından belirlenen türlerle sınırlandırılmasının, dinî bilginin reddine sebep olabileceğini öne sürmektedir. Bu eleştirisinin temelinde, vahiy, ilham ve firaset gibi yollarla elde edilen önermelerin de kesin bilgi kategorisine dâhil edilmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır. ²¹

Mantıktaki yerleşik tasnifte, insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*), muhatabın verili aldığı (*müsellem*), kendisine güven duyulan kişilerden iletilen (*makbûl*), zanna dayalı (*zannî*), hayal gücüne hitap eden (*muhayyel*) ve vehme bağlı (*vehmî*) önermeler kesin olmayan önermeler kategorisine alınmıştır. İbn Teymiyye'ye göre insanlar arasında yaygın olarak bilinen (*meşhûr*) ve vehme dayalı (*vehmî*) bilgiler, fitrat gereği kesin bilgi kapsamında değerlendirilmelidir. Bu tür bilgiler, çoğu kez bedîhî bilgilerden üstün kabul edilmelidir. Örneğin “adalet iyi, zulüm kötüdür.”, “ilim iyi, cehalet kötüdür.” gibi önermeler herkes tarafından kesin bilgi olarak algılanmaktadır. Bu tür yaygın bilgiler, fitraten bilinen ve kişide yerleşik bir hal almış bilgilerdir. Tıpta kullanılan bir bitki olan sakamonyanın ishali önlediğine dair tıbbî ve tecrübî bir bilginin bedîhî bir önerme olarak görülmesi ve burhânî oluşturması mümkün iken bundan daha kesin olan yaygın bilgilerin kesin olmadığını düşünmek tutarlı değildir. Dolayısıyla İbn Teymiyye, mantıkçılar tarafından kesin bilgi kategorisinde kabul edilmeyen bazı önermelerin de kesin bilgi sayılması gerektiğini savunmaktadır. ²² Hâlbuki dinî naslar, İbn Teymiyye'ye göre insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) önermelerden oluşmaktadır. ²³

İbn Teymiyye dinî naslarda insanların hepsinin kabul ettiği (*müsellem*) önermelerin de yer aldığını ifade etmektedir. O, muhatabın kabul ettiği (*müsellem*) önermeleri burhânî önerme olarak değerlendirmektedir. Muhatabın inancı yanlış ise bu, sadece onun yanlışlığının gösterilmesi ve çelişkinin ortaya konulması için gündeme getirilmektedir. ²⁴

²⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-fetâvâ*, 2019, 9/88, 200, 204.

²¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-fetâvâ*, 2019, 9/58, 148, 167, 188, 190, 198, 199, 204; Süleyman Uludağ, “İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 4 (1987), 47; Hasırcı, *İbn Teymiyye’nin Mantık Eleştirisi*, 198.

²² İbn Teymiyye, *er-Red ‘ale’l-mantıkiyyîn*, 441; İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-fetâvâ*, 2019, 9/148; Uludağ, “İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi”, 47.

²³ İbn Teymiyye, *er-Red ‘ale’l-mantıkiyyîn*, 441.

²⁴ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-fetâvâ* (Medine: Mucemme'û'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafî ş-Şerîf, 1416), 2/45-46;

İnsanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) ve muhatabın kabul edip verili aldığı (*müselleme*) önermeler, kesin önermelerden güçlü olduğunda ise cedel ve hatâbe, burhândan daha kesin bir bilgi sağlamaktadır. İbn Teymiyye, bilgi değeri kesinlik derecesine göre belirlendiği için kimi zaman cedel ve hatâbenin burhândan üstün olduğunu ifade etmektedir.²⁵ O, burhânın kesin, hatâbenin ise kesin olmayan zannî bir bilgi değeri taşıması kabulünü insanların amaçlarını bilmemek ve doğruyu ıskalamak şeklinde değerlendirmektedir.²⁶

İbn Teymiyye'ye göre hatâbenin hakikat bilgisini kesin olarak ifade etmesine engel bir durum yoktur. Zira hatâbenin yapı taşlarını oluşturan zannî bilgiler de kendinde kesin olabilmektedir. Ona göre kişinin bilgiyi elde etme biçimi veya hâkimiyeti değil bilginin kendindeki değerine bakılmalıdır. Ancak yerleşik tasnifte önermenin kendinde hakikat ifade edip etmediği baz alınmamaktadır.²⁷ Bir önerme, insanlar arasında yaygın olarak bilinmesi yoluyla elde ediliyorsa hatâbî kıyasın öncülleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu tür bir kıyastan çıkacak sonuç kesin bir bilgi değeri taşımamaktadır.

İbn Teymiyye'nin önerme çeşitlerine yönelttiği eleştiri dikkate alınmalıdır. Zira burhânı oluşturan önermelerin sınırları ve bazı yaygın (*meşhûr*), zanna dayalı, muhatabın kabul edip verili aldığı (*müselleme*) önermelerin kesin bilgi kategorisine alınıp alınmayacağı ayrıca soruşturulmalıdır. Ancak burhân, hatâbe ve cedel türlerine yönelik eleştirilerinin isabetli olduğunu söylemek güçtür. Zira kıyas türleri, önermelerin elde edilme yöntemine göre isimlendirilmiştir. Bu noktada bilginin kendindeki değeri değil, bu bilginin elde edilme biçimi temel alınmıştır. Dolayısıyla zanna dayalı olarak aktarılan bir bilginin kendinde kesin veya zorunlu olmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Hatâbî bilgi değeri, kişinin perspektifinden bilginin elde edilme biçimine göre şekillenen bir değerdir. Bilginin kendinde hakikat olup olmadığı ve gerçekliğe tekabülyeti ayrıca incelenmelidir. İbn Teymiyye ise bu ayrımın doğru olmadığı, bilginin kendindeki değerinin baz alınması gerektiği kanısındadır. Ona göre burhânî, hatâbî ve cedelî önermelerin bilgi değeri, kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla sadece burhânî önermelerin kesin bilgi taşıdığını söylemek doğru olmadığı gibi burhânın da görelî olduğu bilinmelidir. Bu durumda burhânî önermelerin, mutlak olarak kesin bilgi değeri taşıdığı ve herkese fayda sağladığı söylenememektedir. O, peygamberlerin aktardığı önermelerin ise kesinlik taşıdığını ve tüm

İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 19/165; İbn Teymiyye, *er-Red 'a-le'l-mantıkiyyîn*, 468-469.

²⁵ Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 206-209.

²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/10.

²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/10, 193.

insanlara faydalı olduğunu vurgulamaktadır.²⁸ Bu yorumunun nedeni, İbn Teymiyye'nin akıl ile nakil arasında kurduğu ilişkide aranmalıdır.

İbn Teymiyye'nin kesin bilgiye sadece mantıkçıların sınırlarını belirlediği burhân yöntemi ile ulaşamayacağını ve bu yöntemler arasındaki geçişliliğin üzerinde durmasının nedeni, vahyin mantıkçıların burhân tanımının dışında kaldığını düşünmesidir. O, Kur'an'ın kendisine özgü bir anlatım yöntemi izlediğini düşünmekte ve Kur'an dilinin burhânî kesinlikte bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedir.

3. Kur'an Dilinin Kesinliği: Burhânî Niteliği

İbn Teymiyye'ye göre, Kur'an dilinin hatâbe çerçevesinde yorumlanması, aklî verinin nakil verisine üstün tutulması ve Yunan mantığının İslâmî ilimlerde uygulanmasının bir sonucudur. O, nakil bilgisinin esas alınması gerektiğini savunmakta ve Müslümanların Yunan mantığına ihtiyaçları olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre aklın, nakil verisine tercih edilmesi, Kur'an dilinin hatâbe çerçevesinde değerlendirilmesine yol açmakta ve bu durum, Kur'an dilinin kesinlik değerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. İbn Teymiyye, akıl ile nakil verisinin sınırlarının titizlikle belirlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Zira Kur'an dilinin kesinlik değeri taşımadığı iddiasının temelinde, aklî verinin önceliği yatmaktadır.

İbn Teymiyye, din içerisinde nakille paralel ilerleyen bir akıl anlayışına sahiptir. Ona göre din; akıl,²⁹ nakil ve hukukun bütünüdür. Dolayısıyla, dinî naslar hem akıl hem de nakil bilgisini içermektedir. Dinin içerisinde yer almayan salt aklî bilgiler ise bidat kapsamında değerlendirilmektedir. O, bu tasnifiyle, akıl ile naklin birbirine zıt düşmeyeceğini göstermeye çalışmaktadır.³⁰

İbn Teymiyye'nin aklî ve naklî bilgiye yaklaşımı, deliller bazında yaptığı tasnifte açığa çıkmaktadır. Ona göre deliller, dinî ve bidat deliller olmak

²⁸ Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, 211.

²⁹ İbn Teymiyye'ye göre akıl kendisiyle kaim bir cevher değil arazdır. Aklın bu anlamı, Kur'an'a ve gündelik dile uygun olandır. Felsefe ile ilgilenenler ise kendilerine özel bir terim üreterek bunu kullanmayı tercih etmişlerdir. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-nakl* (Riyad: Câmi-atü'l-İmam Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1991), 1/222; İbn Teymiyye'nin akla yüklediği anlam hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Burhaneddin Kıyıcı, *İbn-i Teymiyye'de Akıl-Nakil İlişkisi* (*Der'u Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl Bağlamında*) (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 99-102.

³⁰ M. Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelamcılara Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 82, 91; M. Sait Özervarlı, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin (İtikadî Görüşleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/405; Onun yaklaşımı "nas merkezli dinî akılcılık", "nakil içinde akıllılık", "Kur'an ve sünnet akılcılığı", "muhafazakar reform" gibi isimlerle de anılmıştır. Bk. Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/401.

üzere ikiye ayrılmaktadır.³¹ Bu tasnife göre dinin zıddı akıl değil bidattir. İbn Teymiyye için dinî naslar burhânî kesinliğe sahiptir. Ancak burhân ile kastedilen filozofların kastettiği şey değildir. Dinî naslar, içerisinde aklî bilgiyi barındırmaktadır. Dolayısıyla dinî naslar, aklî ve naklî delilleri içermektedir. Bu şekilde akıl ve nakil din kaynağında bütünleşmekte, söz konusu iki bilgi türünün birbiri ile çatışmasının önüne geçilmektedir. Bu durumda dinî kaynaklı akıl ve nakil verisi birbiri ile çatışmamaktadır.

Eğer iki bilgi türü arasında bir çelişki gözlemlenirse, bu durum ya nakil bilgisinin sahih olmadığını ya da aklî bilginin doğruluğunun sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.³² Akıl, nakil bilgisinin doğruluğunu test eden bir araçtır ve eğer nakil sahih bulunursa ona uyulması şarttır. Bu bağlamda, aklın etkinlik alanı dinin belirlediği çerçevede kalmalıdır. Şayet akıl, nakil bilgisine uyulması gerektiği sonucuna vardıktan sonra onun dışına çıkarsa kendisiyle çelişecektir. Dolayısıyla akıl ile nakil bilgisi arasında bir uyumsuzluk söz konusuysa önce naklî bilginin sıhhati tespit edilmeli, nakil verisi doğruysa aklî bilginin doğruluğu sorgulanmalıdır. Vahyin, Allah Teâlâ’dan geldiği sabit olduğu için doğrudan aklî bilginin test edilmesi ve dinî nasların te’vîl edilmemesi gerekmektedir. Bir delil, şayet dinî naslarda bulunuyorsa din kapsamında, dinî naslarda bulunmuyorsa bidat kapsamında değerlendirilmelidir.³³

Kur’an, yalnızca hüküm ve haberler sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu bilgileri kendine özgü aklî delillerle desteklemektedir. İbn Teymiyye’ye göre, Kur’an’ın yalnızca nakil verisi olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Zira

³¹ İbn Teymiyye’ye göre yerleşik delil sınıflaması, akıl ile nakli karşı karşıya getirmekte ve kelâmcılar bu sapakta akli öcelelemektedir. Bu sınıflamaya göre delil, aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayrılmakta; Kur’an âyetleri doğru haber olmaları açısından naklî deliller arasında zikredilmektedir. İbn Teymiyye, yerleşik delil sınıflamasına itiraz etmekte ve kendi alternatif tasnifini geliştirmektedir. İbn Teymiyye’ye göre kelâmcılar dinî delilleri doğru haber kategorisinde değerlendirmiştir. Bu açıdan onlar, nasların aklî değerini ıskalamışlardır. Akli merkeze aldıkları için âyetleri yalnızca haber olmaları açısından değerlendirmişlerdir. İbn Teymiyye’ye göre Cüveynî, Gazzâlî ve Râzî gibi âlimler, akli önceleyip nakli yalnız haber değeri taşımakla niteleyen kişilerdir. İmâm Eş’arî ve Kâdî Abdülcebbar ise Kur’an’da bulunan aklî delillerin farkına varmışlardır. Ancak onlar da bu delilleri yanlış yorumlamışlardır. İbn Teymiyye kelâmcıların mantık diliyle kurdukları akıl ile nakil ilişkisinin, çatışmayı ortaya çıkardığı kanaatindedir. İbn Teymiyye, *Der’ü te’ârûzi’l-’aql ve’n-naql*, 1/28, 199; Muhammed Ebû Zehre, *İmam İbn-i Teymiyye*, çev. Nusreddin Boilelli vd. (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1988), 206; İbn Teymiyye’nin eleştirilerinin değerlendirilmesi için bk. Özervarlı, *İbn Teymiyye’nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 83, 89; Muzaffer Barlak, “İbn Teymiyye’nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 81 (2020), 366.

³² İbn Teymiyye, *Der’ü te’ârûzi’l-’aql ve’n-naql*, 1/155, 194, 373-374; Özervarlı, *İbn Teymiyye’nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 93-96.

³³ İbn Teymiyye, *Der’ü te’ârûzi’l-’aql ve’n-naql*, 1/181; Özervarlı, “İbn Teymiyye, Ta-kıyyüddin”, 20/405.

temel inanç esasları olan Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberin varlığı ve âhiret hayatı, Kur'an'da aklî gerekçelerle de temellendirilmiştir. Böylece, dinî deliller sadece vahiy kaynaklı olmakla kalmamakta, aynı zamanda aklî düşünceye dayalı sağlam deliller sunmaktadır. Bu durumda Kur'an, içeriğinin kesinliği açısından tüm insanlara hitap etmekte ve herkes için delil niteliği taşımaktadır.³⁴

İbn Teymiyye, dinin evrensel mesajını tüm insanlara ulaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle ilâhî mesaj, farklı bilgi düzeylerine sahip toplumsal gruplara uygun anlatım yöntemleriyle iletilmelidir. O, insanları hakikat bilgisine vakıf olmaları ve bunu hayat pratiklerine dökmeleri açısından gruplara ayırmakta, her bir grup için takip edilecek anlatım yönteminin farklı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Allah Teâlâ'nın "*Rabbînin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle mücadele et*"³⁵ buyruğu, farklı toplumsal gruplara yönelik anlatım yöntemlerinin gerekliliğine işaret etmektedir. İbn Teymiyye, kendisinden önceki düşünürleri takip ederek Nahl Sûresinin 125. âyetinin, insanların farklı gruplarına ve bu gruplara uygulanacak anlatım yöntemlerine işaret ettiğini kabul etmektedir. Ancak ona göre Kur'an dili, klasik mantıkta tanımlanan burhân, hatâbe ve cedel kavramlarına indirgenmemelidir. Kur'an'ın anlatım yöntemi, mantık ilminde tanımlanan burhân, hatâbe ve cedelden üstündür. Bu sanatlar ile Kur'an'da zikredilen anlatım yöntemleri birçok açıdan benzeşse de aynı şeyler değildir.³⁶

İslâm düşünce geleneğinde insanlar genellikle bilgi edinme yöntemleri veya bilgi seviyeleri açısından sınıflandırılmıştır. Nahl Sûresi 125. âyeti bu çerçevede burhân, hatâbe ve cedel sanatları ile açıklanmıştır.³⁷ İbn Teymiyye ise hem insanları kategorize etmesi hem âyetteki anlatım yöntemlerini tasnifi açısından özgün bir bakış açısına sahiptir. Ona göre insanlar, hakikate dair bilgileri ve onu hayat pratiklerine dökmeleri açısından tasnif edilmelidir. Buna göre insanlar (a) hakikati (*hakk*) bilip onu yaşayan, (b) hakikati bilip bu bilgiyi hayat pratiklerine dökmeyen ve (c) bilmeyi de yaşamayı da reddedenler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.³⁸

Söz konusu üç gruba uygulanacak anlatım yöntemleri birbirinden farklı olacaktır. Hakikati bilip onu yaşayanlara uygulanacak anlatım yöntemi

³⁴ İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 1/28, 29, 35, 199, 236; Uludağ, "İbn Teymiyye'de Mantık Meselesi", 48-49; Ebû Zehre, *İmam İbn-i Teymiyye*, 205, 206, 230, 236.

³⁵ en-Nahl 16/125.

³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 2/42, 44; 19/164; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 441, 444, 467.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Servet Demirbaş, "Nahl Sûresi 125. Âyet Bağlamında Müfessirlerin 'Hikmet, Mev'ize-i Hasene ve Cidâl' Kavramlarına Yaklaşımları", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 39-66.

³⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 2/45; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 468.

hikmettir. Hakikati bilip onu uygulamayanlara öğüt verilmelidir. Hakikati bilmeyi ve uygulamayı reddedenlerle en güzel şekilde tartışarak hakikat bilgisi aktarılmalıdır. Dolayısıyla İbn Teymiyye'ye göre insanlar davet açısından hikmet ehli (*sâhibu'l-hikme*), öğüt ehli (*sâhibu'l-mev'iza*) ve cedel ehli (*sâhibu'l-cedel*) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.³⁹

Hakikati bilip onu yaşayan seçkin insan profili olan havas, hikmet ehlidir. İbn Teymiyye'ye göre hikmet, felsefecilerin tanımladığı burhân değildir. Kur'an'da hikmetin anlamı hakikati (*hakk*) bilmek, ondan söz etmek ve onu yaşamaktır. Hakikat bilgisi hikmet ehline, insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) önermelerle, muhataplar tarafından verili alınarak kabul gören doğru (*müsellem*) önermelerle veya farklı yollarla aktarılmaktadır. Zira onlar her halükârda incelikleri kavramakta ve gerçeğe (*hakk*) tabi olmaktadır.

Hakikati bildiği halde bunu hayat pratiklerine dökmeyip hevalarına uyanlar ise öğüt ehli olarak isimlendirilmektedir. Bu kişilere öğüt verilmelidir. Öğüt ise mantık ilminde tanımlanan hatâbe değildir. Kur'an'da nasihat (*va'z*) kelimesiyle hayra yönlendirme (*tergîb*), kötülükten sakındırma (*terhîb*), emir ve nehiyde bulunma kastedilmiştir. Nitekim “Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirirlerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamaştırıcı olurdu.”⁴⁰ âyetinde öğüt ile “emredilen şey”; “Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor.”⁴¹ âyetinde öğüt ile “nehyetme” kastedilmiştir. Bu açıdan güzel öğüt (*mev'iza*) hakikate yönlendirme ve bâtıldan sakındırma işlevi görmektedir; haber, doğrulama ve emre itaati kapsamaktadır. Bu grup bir şeye davet edilirken insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) önermeler kullanılmaktadır. Zira onlar gizli olduğu takdirde hakikati kavrayamamaktadır.⁴²

Kişi hikmet veya güzel öğütten anlamıyorsa cedel ehlidir (*sâhibu'l-cedel*). Hakikati görmek istemeyen kimselere karşı onların kabul ettikleri (*müsellem*) önermeler kullanılmalıdır. Zira onlar açık bir bilgi olsa da daha önceden kabul etmedikleri bir bilgiye yönelmemektedir. Ancak önceden bildikleri bir şey gizli de olsa ona yönelmekte zorluk yaşamamaktadır. İbn Teymiyye'ye göre Kur'an'da insanlar hikmet ve öğüt ile dine davet edilirler. Tartışma ise bir davet yöntemi değildir. Nahl Sûresi 125. âyetinde hikmet ve öğüt ile davet emrinden sonra yapılan atıf, davete alternatif olarak onlarla tartışma emri verildiğini göstermektedir. Ona göre Kur'an'daki tartışma örnekleri ile mantık ilminde tanımlanan cedel arasında büyük bir fark vardır. Kur'an'da doğruluk değeri taşımayan, sadece muhatap tarafından

³⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 19/165.

⁴⁰ en-Nisâ 4/66.

⁴¹ Nûr 24/17.

⁴² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 2/45-46; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 19/164-165; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-man'ıkiyyîn*, 467-468.

verili alınan bilgiler kullanılmaz. Oysa mantıkta amaç muhatabı yenmek olduğundan muhatabın inancı baz alınır. “İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁴³ âyetinde buyurulduğu üzere Allah bilgiye dayanmayan tartışmayı kınamaktadır.⁴⁴

Kur'an'da burhânî bilgiler kullanılarak en güzel şekilde tartışmanın pek çok örneğine yer verilmiştir. Bu örnekler, kabule zorlayan soru (*istifhâm-ı takrîrî*) tekniği ile muhatapların ikrar etmesi ve batılı inkâr ederek burhânî önermeleri bilmeleri için kullanılmaktadır. Kur'an'da tartışma içeren âyetlerde burhânî açık önermelerin anlaşılması için soru sorulur. Zira burhânî önermeler, kimsenin karşı gelemeyeceği önermelerdir. Bu örneklerde amaç, muhatabı alt etme değil hakikate çağırmadır. Mantık ilmindeki cedel ile Kur'an'daki tartışmanın ayrıştığı noktalardan biri de bu hedeftir. Kur'an hakikatin aktarımını hedefler. Tartışma esnasında bir fikrin savunulması gerektiğinden bir zıtlasma yaşanır ki bu zıtlaşmanın aza indirilmesi için tartışmanın en güzel şekilde yerine getirilmesi emredilir.⁴⁵

Gelinen noktada denilebilir ki, İbn Teymiyye'ye göre din, mesajını tüm insanlara yöneltmektedir. Bu sebeple ilâhî mesaj herkese uygun bir anlatım yöntemine sahip olmalıdır. İbn Teymiyye, insanları hakikat bilgisine vakıf olmaları ve bunu hayat pratiklerine dökmeleri açısından gruplara ayırmakta, her bir grup için takip edilecek anlatım yönteminin farklı olduğunu ifade etmektedir. O, insanları hakikat bilgisine uzaklıklarına ve bunu hayat pratiklerine dökmelerine nazaran sınıflandırmaktadır. İnsanların her bir grubu hakikati farklı şekillerde elde etmektedir. Hakikati bildiği halde hevasına uyan öğüt ehli, insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) bilgileri onaylarken; hakikati ve onun uygulanmasını reddeden cedel ehli, muhatapların verili alarak kabul ettiği (*müsellem*) bilgileri onaylamaktadır. Hakikati bilip uygulayan hikmet ehli ise hakikat bilgisini her şekilde kavramaya müsaittir. Kur'an, iman edip bunu yaşantıya döken seçkin insan profiline hikmet, inancını davranışa dönüştürme konusunda sorun yaşayanlara güzel öğüt ile seslenmekte; iman etmeyi ve buna dayalı davranış pratiklerini inkâr eden kimselere ise en güzel şekilde tartışma örneklerini sunmaktadır.

Kur'an dilinin hatâbe çerçevesinde yorumlanmasının bir diğer gerekçesi, İbn Teymiyye'nin klasik mantığa olan yaklaşımında yatmaktadır. O, klasik mantığın İslâmî ilimlerde uygulanmasının gereksiz olduğunu savunmaktadır.⁴⁶ Hadîd Sûresinin 25. âyetinde “And olsun biz

⁴³ Âl-i İmran 3/66.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 2/46; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 19/164-165; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 468.

⁴⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 2/45-46; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 1416, 19/164-165; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 467-468.

⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2019, 9/66, 205.

peygamberlerimizi açık kanıtlarla (beyyinât) gönderdik, beraberlerinde kitap ve mizanı da indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır.” şeklinde belirtilen *mizan*, İbn Teymiyye’ye göre doğal mantıktır. Bu doğal mantık, Kur’an’a içkin olup, klasik mantığın sınırlamalarının aksine evrensel bir aklî ölçüt sunmaktadır.⁴⁷

Yukarıda ifade edildiği üzere İbn Teymiyye’ye göre burhân, kesin önermelerin kullanıldığı anlatım yöntemidir. Önermeleri kesinlik değeri taşıyan bir akıl yürütme, formel açıdan da sorun taşııyorsa ortaya çıkacak sonuç kesinlik değeri taşıyacaktı. Ancak kesin önermeler sadece mantıkçıların sınırlarını çizdiği şekliyle sınırlandırılmamalı, kesin bir içeriğin hangi akıl yürütme türü ile dile getirildiği önemsenmemeli, kesinlik muhataplara veya forma göre değil içeriğe göre belirlenmelidir. Deliller, içerdikleri bilginin kendindeki değeri açısından değerlendirildiğinde onların yaygın olarak bilinip bilinmemesi (*meşhûr*) veya muhatap tarafından kabul görüp görmemesi (*müsellem*); temsil veya mantıkî kıyas formunda ifade edilmesi bir önem taşımayacaktır. Bu sebeple Kur’an dilinin mantık kalıpları ile değerlendirilmesi doğru değildir.

Kur’an, kelâmcıların, felsefecilerin ve diğer tüm akıl sahiplerinin sözlerinde bulunan doğru yöntemlerin özünü içererek beşer sözlerinde bulunmayan yöntemleri kullanmakta ve kesin bir bilgi değerine sahip olmaktadır. Kur’an dilinin hatâbî, cedelî veya burhânî bir karakter taşıdığını söylemek, onları mantık kalıplarına indirgeme anlamına gelmektedir. Kur’an dili, mantık ilmi içerisinde tanımlanan burhân, hatâbe ve cedelle uyuşmamakta, kendisine özgü bir anlatım yöntemi izlemektedir. Kur’an’da herkese uygun bir anlatım yöntemi takip edilmiştir. Buna göre Kur’an’da doğru ve kesin olmak kaydıyla insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) ve muhatapların kabul ettiği (*müsellem*) önermeler kullanılmaktadır. Ancak bu isimlendirme muhatapların bakış açısına göre yapılmıştır. Önermelerin kesin bilgi vermesi, yaygınlığı veya muhatap tarafından kabul edilmesi görelî bir durumdur. Onlara bu ismi veren insanların bu bilgileri elde etme biçimidir.⁴⁸

Kur’an’da, yalnızca kesin gerçekler yer almaktadır. Fakat bu bilgiler tüm insanlar tarafından aynı seviyede bilinmemektedir. Kur’an dilinin bilgi değeri, bilginin kendisi açısından doğru ve sabit, insanların doğrulama biçimlerine göre farklı ve değişkendir. Bir söz gerçeğe uygunsa doğru, değilse yanlıştır. Kur’an’daki tüm önermeler gerçeğe uygun ve doğrudur. Kendilerinde doğru ve gerçek oldukları için kabul edilmelidir. Peygamberlerin mucizeleri ve fil ashabı gibi örneklerde olduğu üzere

⁴⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû’u l’-fetâvâ*, 2019, 9/132, 186, 187, 188; Uludağ, “İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi”, 48.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû’u l’-fetâvâ*, 1416, 2/46-47; İbn Teymiyye, *er-Red ‘ale l’-mantıkiyyîn*, 472.

Kur'an âyetlerini biri görerek duyu yoluyla bilirken, bir başkası tevatür yoluyla işiterek bilmektedir. Biri nezdinde kesin olarak bilinen bir önerme, diğeri için zannî olabilmektedir. Dolayısıyla önermelerin elde edilme biçimlerine değil bilginin kendindeki değerine bakılmalıdır.⁴⁹

İbn Teymiyye'ye göre felsefeciler (*mütefelsife*) ve kelâmcılar, Kur'an'ı kendi yöntemleri çerçevesinde anlamlandırmaya çalıştıkları için Kur'an'ın hatâbî yöntemi uyguladığını ve avamı ikna eden iknâî önermeleri kullandığını iddia etmişlerdir. Bu görüşleri, onların dini yalanlamalarına yol açmış ve dinî metinleri hakikatin temsilleri olarak yorumlama fikrine götürmüştür. Hatta İbn Teymiyye daha ileri giderek felsefecilerin dini toplumsal bir olgu olarak gördüklerini ve toplumu ıslah etme pahasına dinî nasların yanlış bilgiler içerebileceğini kabul ettiklerini ileri sürmüştür. Zira hatâbe ve cedelin tanımında bilgilerin doğru olması şartı aranmamış, bir bilgi muhatap tarafından kabul ediliyorsa onu ikna etmek üzere yanlış olsa da kullanılabileceği düşünülmüştür. İbn Teymiyye bu noktada Kur'an'ın tartışmasız gerçekleri içerdiğini, yalan veya yanlış bilgilerden arı olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰

İbn Teymiyye'ye göre Kur'an burhânî bir anlatım yöntemi kullanmaktadır. Dolayısıyla o, kesin bir bilgi değerine sahiptir. Ancak İbn Teymiyye'nin burhân tanımı yerleşik burhân tanımından farklıdır. Ona göre felsefeciler ve felsefî düşüncüyü takip edenler burhân tanımları ve burhâna duydukları güvenden dolayı vahiy müessesesini reddedecek duruma gelmiştir. Onlar burhânın tanımını gereği vahye çeşitli açıklamalar getirmeye çalışmış ve bu inançlarına binaen dinî nasları vehim ve hayal ile irtibatlandırarak onlara temsîlî bir değer atfetmişlerdir. Ancak onun bu eleştirisinin yersiz olduğu düşünülebilir. Nitekim hatâbenin tanımında yer almasa da bu durum hatâbenin yanlış bilgileri kullanan bir anlatım yöntemi olduğunu göstermemektedir. Bilakis bilerek muhatapı yanıltma amacıyla söylenen sözler mugalata kapsamına girmektedir.⁵¹

4. Dinî Nasların Yorumlanması Sorunu

İbn Teymiyye temel ölçüt olarak görülen mantık ilmine ve özellikle mantığın içerik araştırmasına dair eleştiriler getirmekte ve felsefeciler ile kelâmcıların dinî nasları yorumlama biçimlerini yanlışlamaktadır. İbn Teymiyye'ye göre dinî naslar, iki temel yaklaşım nedeniyle yanlış yorumlanmıştır. Bunlar (1) nasları değiştirme (*tebdîl*) ve (2) peygamberin bilmediğini söyleme (*techîl*) yaklaşımıdır. Nasları değiştirenler âyetleri (1a)

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû' u'l-fetâvâ*, 1416, 2/47-48; 19/164.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû' u'l-fetâvâ*, 1416, 2/46; 19/163; İbn Teymiyye, *er-Red 'a-le'l-manîkiyyîn*, 467; Ebû Zehre, *İmam İbn-i Teymiyye*, 230.

⁵¹ Mugalata ve safsata kimi zaman birbiri yerine kullanılabilen lafızlardır. Ancak aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklar ve hatâbenin mugalata ve safsatadan ayrıştırılması için bk. Mahmut Kaya, "Mugalata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005); İbrahim Emiroğlu, "Safsata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

vehim ve hayal veya (1b) tahrif ve te'vîl ile açıklamıştır. İbn Teymiyye'ye göre nasları vehim ve hayal gücü ile açıklayanlar filozoflar (*mütefelsife*) ve bâtıniler; tahrif ve te'vîlde bulunarak açıklayanlar ise kelâmcılardır. Ona göre nasları vehim ve hayal yetisiyle açıklayanlar, dinî nasları, hatâbî bir bilgi değerine sahip olmakla nitelemektedir. Dolayısıyla Kur'an dilinin bilgi değerinin kesin olmadığını ve hatâbî bir bilgi değerine sahip olduğunu söyleyenler filozoflardır.⁵²

İbn Teymiyye'ye göre nasları, vehim ve hayal yetisiyle açıklamak son derece yanlıştır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, dinî naslarda yer alan Allah'ın varlığı ve birliği, âhîret günü, cennet-cehennem ve melekler gibi gaybî konularda hakikatin kendisinin aktarılması gerekmez. İnsanların anlayış seviyeleri gereği onların vehim ve hayal gücüne hitap edilir. Allah bir cisim olarak nitelenir, insanların bedenleriyle diriltileceği, ceza ve mükâfatın maddi olacağı ifade edilir. İnsanlar sadece tahayyül edebildikleri varlıkları idrak edebildikleri için hakikat bilgisi bu kişilere tahayyül yoluyla misâller üzerinden anlatılır. Bununla birlikte bu misâllerin hakikatin temsili olması da gerekmez. Bu ifadeler yalan da olabilir. Zira toplumun yararı için yalan söylenmesinde bir sakınca yoktur. Peygamberler hakikat bilgisine sahip olsalar da insanların yararı için bu hakikatin aksini gösterecek ifadeler kullanabilir. İbn Teymiyye filozofların hakikat bilgisinin insanlara tahayyül yoluyla misâller üzerinden iletilmesi konusunda haksız olduklarını düşünmektedir. Bunun yanında o, bu bilginin gerçekliği yansıtmasının zorunlu görülmediğini aktarmakta ve filozofları Allah'a yalan isnad etmekle itham etmektedir.⁵³

İbn Teymiyye hatâbî yöntemde hakikatin kendisinin veya temsiline aktarılmasının gerekli görülmediği, kamu yararı gereği yalan da söylenebileceği kanaatindedir. Hakikatler yalnızca bilimsel konularda doğrudan ifade edilmektedir. Dinî naslar ise insanlar arasında yaygın kabul gören (*meşhûr*) bilgilerden oluşmaktadır. Nasları vehim ve hayal yetisiyle açıklayanlara göre dinî naslarda hatâbî bir anlatım yöntemi takip edilmiştir. Dolayısıyla dinî naslarda insanlara yanlış bilgiler verilmesinde

⁵² İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 1/8; İbn Teymiyye Fârâbî ve İbn Rüşd'ü ilk grupta, Gazzalî'yi ikinci grupta zikretmektedir. Dolayısıyla onun vehim ve hayale dayanan temsili dil eleştirisinin Fârâbî ve İbn Rüşd'e, te'vîl ile ilgili eleştirilerinin Gazzalî'ye yönelik olduğu söylenebilir. İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 1/10-12.

⁵³ İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 1/8-9, 104, 201, 203-204; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-manṭıḳıyyîn*, 442; Nasları hayal gücüyle açıklama yaklaşımını benimseyenlerin kimi peygamber ve filozof hiyerarşisinde, kimi peygamberin bilgisinin sınırları konusunda, kimi ise tahayyül yöntemine başvuru konularının sınırları noktasında farklı düşünmektedir. İbn Teymiyye Fârâbî'yi filozofu peygamberden üstte görenler arasında zikrederken İbn Sînâ'yı peygamberi filozoftan üstte gören kimseler arasında konumlandırmaktadır. Bu kimselerin görüşlerinde tam bir uzlaşa bulunmasa da İbn Teymiyye'ye göre temelde aynı fikre sahiptirler. İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*, 1/9-11.

bir sakınca yoktur.⁵⁴ İbn Teymiyye'nin bu çıkarımının ne denli doğru olduğu sorgulanmalıdır. Zira hatâbe kendinde böyle bir sonucu ortaya çıkarmamaktadır. O, hatâbeyi yanlış veya yalan olması muhtemel bilgiye eşitlemiş görünmektedir.

Temsîlî dilin kullanılması durumunda dinî naslarda yer alan lafızlar ile zâhirî anlamlar kastedilir. Kur'an'da mecazların kullanıldığını düşünen te'vîl taraftarları ile temsîlî dil kullanıldığını düşünen vehim ve hayal taraftarlarını ayıran husus budur. Te'vîl yaklaşımını benimseyenler dinî naslarda yer alan lafızlar ile zâhirî anlamın dışında bir şeyin kastedildiğini, bu kastedilen anlamların tespit edilebilmesi için te'vîle başvurulması gerektiğini düşünürler. Ancak naslar vehim ve hayal gücü ile açıklandığında kullanılan dilin temsîlî olduğu sonucuna varılır. Temsîlî dil kullanıldığında lafızlar ile zâhirî anlamlar kastedilir. Bu zâhirî anlamlar toplumun yararı için hakikati değil aksini gösterebilir.⁵⁵

İbn Teymiyye'nin aktarımına göre temsîlî dil anlayışı, dinî naslarda kamu yararı gözetildiği için insanların mütehayyile yetisine hitap eden ve gerçek olmayan ifadeler kullanıldığı ön kabulüne dayanmaktadır. İbn Teymiyye'ye göre bu doğru değildir. İbn Teymiyye hangi konularda hataya düştüklerini söylemek yerine bu kişileri mühlit ve zındık olmakla, Kur'an ve sünnete aykırı davranmakla nitelemektedir. Ona göre bu yaklaşımı benimseyenler Allah ve Resûlü'nün sözlerini yorumlarken kendi görüşlerini muhkem bulmaktadır.⁵⁶ İbn Teymiyye'nin hatâbî yöntemde kullanılan önermelerin zanna dayalı sonuç vereceğine yönelik ifadeleri hatâbeden çıkarılabilir bir sonuçtur. Bununla birlikte bu ihtimal dinî nasların gerçeği taşımayıp insanların yararına yalanlar içerdiği sonucunu doğurmamaktadır. İbn Teymiyye'nin bu eleştirisinde haklı çıkmak için ifadelerini keskinleştirdiği gözlenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, İbn Teymiyye'nin mantığın önerme kategorilerine yönelik eleştirileri ve Kur'an dilinin bilgi değeri hakkındaki görüşleri incelenmiştir. İbn Teymiyye'nin en temel itirazı, kesin bilginin yalnızca mantıkçıların sınırlarını belirlediği burhân yöntemiyle elde edilebileceğine yöneliktir. Bu bağlamda o, Kur'an dilinin kendine özgü burhânî bir nitelik taşıdığını öne sürmüş ve burhân kavramına farklı bir anlam yüklemiştir.

İbn Teymiyye'nin eleştirilerinin temelinde, mantık ilminin yerleşik kategorilerinin dinî nasların değerlendirilmesinde yetersiz kalacağı düşüncesi yatmaktadır. Ona göre, Yunan mantığına bağlı kalarak geliştirilen bilgi değeri sınıflandırması, vahiy bilgisinin reddedilmesine veya yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. Bu durum, özellikle felsefe ve kelâmcıların Kur'an'ı hatâbî yöntem çerçevesinde değerlendirmelerine

⁵⁴ İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, 441.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-naql*, 1/9, 203.

⁵⁶ İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-naql*, 1/104, 201-205, 275-276.

ve zaman zaman nasları temsîlî olarak yorumlamalarına sebep olmuştur. İbn Teymiyye, bu yaklaşımların dinî nasların hakikat değerini zedelediğini ve burhân anlayışının genişletilmesi gerektiğini savunmuştur.

İbn Teymiyye'nin mantık eleştirisinin güçlü yanı, bilgi değerinin salt form açısından değil, içerik açısından da değerlendirilmesi gerektiğine yaptığı vurgudur. Onun önermelerin kesinlik değeri hakkındaki görüşleri, epistemolojik tartışmalara önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte, hatâbe kavramını yanlış veya yalan bilgiye eşitleme eğilimi ve zaman zaman karşıt görüşleri aşırı genelleştirmesi, eleştirilerinin zayıf noktalarını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, İbn Teymiyye'nin mantık eleştirisi ve Kur'an dilinin kesinliği hakkındaki görüşleri, İslâm düşünce geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. Onun bu alandaki katkıları, sadece felsefe tarihi açısından değil, aynı zamanda dinî metinlerin epistemolojik değeri ve yorumu açısından da dikkate değerdir. İbn Teymiyye'nin eleştirel yaklaşımı, süregelen akıl-nakil ilişkisi tartışmalarına ve dinî metinlerin bilgi değeri soruşturmalarına ışık tutacak niteliktedir. İleride yapılacak çalışmalarda, onun bilgi teorisinin çağdaş epistemoloji tartışmaları bağlamında yeniden değerlendirilmesi ve farklı düşünce geleneklerindeki paralel yaklaşımlarla karşılaştırılması, İslâm düşünce tarihinin zenginliğinin ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akkoyunlu, İsmail. "Türkiye'de İbn Teymiyye ile İlgili Çalışmalar: Bir Bibliyografya Denemesi". ed. Sefa Salih Bildirici. *Euroasia Summit: Mevlana International Congress on Philosophy and Theology-I*. 39-53. Ankara: Institution Of Economic Development And Social Researches Publications, 2017.

Badr Saeed Al-Gamdy. *Bibliography Studies and Research About Ibn Taymiyya With Benefits About His Life*. Riyad: Mektebetü Mecelletü'l-Beyân, t.y.

Barlak, Muzaffer. "İbn Teymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri". *The Journal of Academic Social Science Studies* 81 (2020), 363-378.

Bolay, M. Naci. "Beş Sanat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Çağrı, Mustafa. "Zannıyyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Demirbaş, Servet. "Nahl Sûresi 125. Âyet Bağlamında Müfessirlerin 'Hikmet, Mev'ize-i Hasene ve Cidâl' Kavramlarına Yaklaşımları". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 39-66.

Durusoy, Ali. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/525-529. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî. *İsâgûcî ve Şerhi*. çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2020.

Ebü Zehre, Muhammed. *İmam İbn-i Teymiyye*. çev. Nusreddin Bolelli vd. İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1988.

Elmaî, Zâhir b. Avâd. *Menâhicü'l-cedel fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Byrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1433.

Emin Süleyman Sidou. *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye (Dirâse Bibliyocrâfiyye)*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.

Emiroğlu, İbrahim. "Mantık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/18-28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Emiroğlu, İbrahim. "Safsata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Hasırcı, Nazım. *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.

Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *el-Kavâ'idü'l-celiyye*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslami, 1412.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*. 11 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûdî'l-İslâmiyye, 1991.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *er-Red 'ale'l-manâtıkıyyin*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lübnânî, 1993.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 1416.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 11 Cilt. İstanbul: Dâru'l-İman, 2019.

Kâtibî, Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî. *Şemsiyye Risâlesi*. çev. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Kaya, Mahmut. “Hitâbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kaya, Mahmut. “Mugalata”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/372-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Kaya, Mesut – Bahçeci, Rabia Hacer. “Memlûkler’de Tefsir: Çağdaş Dönemde Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Literatür Denemesi”. ed. Büşra Sıdika Kaya. *Memlûk Entelektüel Tarihine Giriş I: Literatür Değerlendirmesi* 71-99. İstanbul: İlem Yayınları, 2023.

Kıyıcı, Burhaneddin. *İbn-i Teymiyye’de Akıl-Nakil İlişkisi (Der’u Tearuzi’l-Akl ve’n-Nakl Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özervarlı, M. Sait. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin (İtikadî Görüşleri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/405-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özervarlı, M. Sait. *İbn Teymiyye’nin Düşünce Metodu ve Kelamcılara Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2017.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Kutbüddin. *Tahrîrû’l-kavâ’idi’l-manţıkiyye fi şerhi’r-Risâleti’ş-şemsîyye*. Kum: Menşûrat-ı Bîdâr, 2. Basım, 1426.

Teftâzânî, Sa’deddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdillâh. *Şerhu’l-İmâm es-Sa’d et-Teftâzânî ale’ş-Şemsîyye fi’l-manţık li’l-İmâm el-Kâtibî*. ed. Cadullah Besbam Salih. Amman: Dâru’n-Nûr, 2011.

Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Bilim ve Sanat Terimleri Ansiklopedisi- Keşşâfu Istulâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*. ed. Ömer Türker. 4 Cilt. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.

Tûsî, Ebû Ca’fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed - İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *Şerhu’l-İşârât (İşârât ve’l-tenbîhât içinde)*. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1992.

Uludağ, Süleyman. “İbn Teymiyye’de Mantık Meselesi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 4 (1987), 40-51.